

MAĆ (135) *sb f*

mac (135), [**macióra**].

a jasne (w tym 2 r. błędne znakowanie).

sg N mac (47). \diamond *G macierze* (15), [**maciory**]. \diamond *D macierzy* (13), *macierz(e)j* (1); *-y* : *-(e)j* *BielŻyw* (1:1). \diamond *A mac* (12), *macierz* (1); *mac* : *macierz* *RejFig* (2:1). \diamond *I macierzą* (20) [*w tym*: *-a* (2)]. \diamond *L macierzy* (13). \diamond *V maci* *BielSat* (1), *mac* *GórnTroas* (1). \diamond *pl N maciory* (4). \diamond *G macior* (5); *-or* (1), *-(o)r* (4). \diamond *A maciory* (1). \diamond *I maciorami* (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Istota płci żeńskiej, która zrodziła potomstwo* (134) :

a. *O kobiecie* (113) : Dziecię iedno w fzkole będąc/ A tám się z inemi vcząc: Inym żakom księgi kryło/ A ku mácierzy nosiło. *BierEz* L4; O dziewitzo prześlawná matko fmetnych macior *OpecŻyw* 131v; *BielŻyw* 48; *RejŁas w.* 40; *RejJóz C*; *RejWiz* 181v; Mác zábita ma być fynowi płaconá choćiaby był Bękart. *UstPraw* D3v; *RejFig* Aa5, Bb3, Bb4v, Dd4 [2 r.], Dd7v; bogowie/ wlkazáli ták [...]/ áby puł roká álbo fześć miefięcy miefzkálá [*Prozerpina*] z mężem Plutonem w piekle/ á drugie puł roká z mácierzą w niebie. *BielKron* 21v; BOleślaw śmiáły [...] wybran y koronowan ná krolestwo Polfkie w Gnieźnie z rádością poľpolitego ludu przy mácierzy Dobrogniewie *BielKron* 347v, 15, [85²]v, 100v, 123 [3 r.], 137v (27); *HistRzym* 14v, 36; Obciągnie fie fznurámi/ ledwo dychác może/ Láncuch wiśi ná fzyi/ á v pálá noże. Wyftawiáią máciory na fwe corki wiechy *BielSat* D2, D2; *BielSpr* 4v; *PaprPan* Hhv; *KochTr* 8; *KochPieś* 14; *BielRozm* 26 [2 r.]; *GórnTroas* 46; *RybGęśli* B2; *KlonWor* 63; [który [król] powinności swej nie czyniąc, dosyc pokwapił sie na [wezwanie] maciory, a tu zostawił wszystkich nas miedzy wilki w tak wielkim niebezpieczeństwie *PismaPolit* 628].

mac czyja [*w tym*: *G sb i pron* (9), *ai poss* (5), *pron poss* (3)] (17): Ia kom ya nyeszabył slachethney yethvygy Maczyerze yanowe aszony rzeczzonego Mykolagya *ZapWar* 1508 nr 2041; *BielŻyw* 122; *LibMal* 1546/117v; Słycháłam od fwey mácierze/ Gdy ktora mowi pacierze/ W wigiliá Andrzeiá fwiętego/ Vyrzy oblubieńcá fwego *BielKom* G4v; *RejFig* Bb4v; *BielKron* 23, 28, 151, 256v, 299 (11); Więc też niekiedy onych Cykonow máciory/ Báchułowi fłużyły/ iątrewki y cory. *KlonWor* 6.

W połączeniach szeregowych (2): Bo to ifcie wielkie znamię Iz tak twoy ftan fndaz powftanie Iz oćiecz/ bracia y ia mac Będzemyć fie wftytczy kłaniać *RejJóz* A6v; *BielKron* 445.

W porównaniach (2): *BielKron* 126v; tedy mu nielza/ iedno do kościołá Rzymfkiego/ iáko do mácierze dźięcię ná łono *NiemObr* 19.

W charakterystycznych połączeniach: *mac* cnotliwa, dobra, smętna, stara, uboga, zjęta troskami; *ku macierzy* podobny; *mac* pogrzebać, żegnać.

Przysłowie: Prawie iako mowią fcedł fię. Dyabel fwą macierza oba *RejKup* d7v.

Fraza: »mac urodziła (*a. narodziła*); mac co rodziła« (2;1): *RejWiz* 178; A życzyłbych by tá mac/ iefzcze żywá byłá/ By tákich chociay zádnych/ więcey národziłá. *RejZwierz* 79; *BielKron* 360.

Zwrot: »być od iney macierze« (1): Lotárgius poimał oycá Ludwigá y wfádził do więzyenia/ boiác fie áby młodźemu fynowi imo ftárfzego/ ktory był od iney mácierze/ Monárchiey nie fpuścił *BielKron* 170.

Wyrażenia: »krolowa mać« (1): wyiechał [królewic] y z Krolową mąćierzą z Polłki záfie do Węgier *BielKron* 316v.

»mać nieplodna« (1): Ten mać nieplodną/ y ziętą trofkámi/ Lubémi ćielzy zá czáfem dźiatkámi. *KochPs* 173.

»własna mać« (1): Mátká Dáryułowá ktorą chował nie iáko więźniá ále iáko włáfná mać/ gdy wflýlzála o iego śmierci/ od żáłości chciała łobie śmierć zádác *BielKron* 126v.

Zestawienie: »krzesna mać« (1): Commater, quae levat vel tenet puerum ad baptisandum, kmotra, crzesna macz, commatra *BartBydg* 253.

Szeregi: »ojciec, (a, albo, i) mać« (13): yako ya tho wyem ysz slachethna Dorothyia [...] yesth wydana zamasz y wyposzazona oyczem y maczyerza *ZapWar* 1527 nr 2381; *KlerPow* 10; *BielŻyw* 44; Tákież gdy ktoremu Zydowi oćiec álbo mać vmrze/ nie będzie fiedział ná żadney łáwie/ áni iadał ná fthole/ iedno ná ziemi zá cáły miefiac *BielKron* 465, 10v, 28, 47, 165 [3 r.], 205; W téy krwi/ gdy grób poleiefz/ niech twa nogá brodzi. [...] Zaden oyćiec/ żadna mać/ plákác iéy nie będzie. *GórnTroas* 25; *KlonFlis* H4v. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r., w połączeniach niewspółrzędnych 3 r.].

»syn i z macierzą« (1): Syn Skánderbegow/ y z macierzą dokonał żywotá w Dáunicy *BielKron* 258v [Ponadto w połączeniach niewspółrzędnych 9 r.].

Wyrażenia przyimkowe: »po macierzy« [o pokrewieństwie] (4): *RejWiz* 168v; Abfálon vciekł do Ptolomeufá krolá Geffur dzyádá fwego po mąćierzy *BielKron* 71v, 104v, 159.

»po macierzy« [o dziedziczeniu; w tym 1 r. ironiczna gra słów, podstawiająca na miejsce znaczenia właściwego sens wtórny: powrót żony do matki, ij. rozpad małżeństwa] (2): tedy wnet powiedáią iż bárzo dobrze fzłá/ bo fie mu iefzcze po mąćierzy we dwu wfiach doftáne. Ano dobrze powie iż fzłá po mąćierzy/ bo po roku nadáley/ álic nálz pan buia po miáfteczkach/ á páni thez do pánicy mátki ná mięfopufty. *RejZwierc* 31.

W przen (4) : Rózgá odćięta od pniá/ iefli w ziemi ftáne/ Zá krótki czás ták wielką/ iáko mać powftáne *GórnTroas* 40; *GrabowSet* D3v.

Wyrażenie: »mało iż nie z jednej macierze« = *podobny* (1): Máło iż [Szwed i Duńczyk] z Mołkwićinem nie z iedney mąćierze *RejZwierc* 243.

Wyrażenie przyimkowe: »po macierzy« [o pokrewieństwie] (1):

~ **Szereg:** »po ojcu, po macierzy« (1): Boć ieft po oyow kufłow/ po mąćierzy dzbáńkow/ A šíłá w tám tym kráiu tego herbu páńkow. *RejWiz* 167. ~

Przen (4) :

a) O ojczyźnie (3) : Nigdy by tey drogości głodu nie vználi/ By mię iáko práwą mać/ włzyfcy milowáli *BielSat* H2.

mać czyja (2): [Biskup Gedeon mówił do króla:] tyś ieft ten fyn dziedzic tey ziemie/ kthoryś fwey mąćierzy/ to ieft ziemi Polłkicy/ łzkode przez okrucieństwo wdziálał *BielKron* 356; *BielSat* H2.

b) O lecie (1) : Táć [zima] zewfząd ludzie ćiśnie iák mácechá froga Z dobr wyżuwa/ ktore im dáie mać vboga. *RybGęśli* B4.

a. O Matce Bożej (3) : *RejFig* Cc8; Pannę/ ktora w Bethleem porodzi/ Pánieństwu iey nigdy nie záfzkodzi. O fwięta to doftoyna fzczeńna mać/ Ktora mu fwoy pokarm będzie dawác *BielKron* 135.

mac czyja (1): Iáko mařz ono v Lukafzá/ y był Iofef y matká iego dziwuiąc fię/ A po niżey. A nie porozumiał Iofef y macé iego *BudNT przedm C6*.

b. *O samicy zwierzęcia [w tym: w antropomorfizowanym tekście BierEz (3)] (21)* : Woł gdy wodę w káluży pił/ Młode żabięta potłoczył: Macé w ten czás przy nich nie byłá/ Po łwey potrzebie chodziłá. *BierEz N4, L4v*; może ie [jagnięta] w łtayni otrębami albo mąką ięczmienną albo drobnem łiankiem karmić aż fie z maciorami ielć imą. *FalZioł IV 1d, IV 1d; KochPs 151*; Albo iefli macé kózki odbieży ná łtronie. *KochMarsz 155; KochPieś 13*; [[*w kurniku*] Jedną ławą gágawe zasiadły maciory *RybWiersze 60*].

mac czyja [w tym: *ai poss (8), G pron (2), pron poss (1)*] (11): *BierEz N2*; Kozłęciá nie warz we krwi macierze iego. *BibRadz Ex 23/19; Mącz 81a. Cf Frazá*.

Przysłowie: Delphinum notare [*lege: natare*] doces, Proverbium, Prořtak doktora vczy/ yáye chce być mędrřze niřz yego macé kokofz. *Mącz 81a*.

Frazá: »daj, bodaj mu (*a. im, a. jej*) psia macé; daj mu psią macé« [*przekleństwo*] (5:1;2): Włfytko chce brác day mu plią macé *RejRozpr B2*; Ale boday mu ták plia macé Iákoć mu fie wten czás chce łpác *RejRozpr G4*; Bo fie łami będą kliepacz Czi prořtaczai dai im plia macz *RejRozm 402; RejKup f5, 15, y3v, cc6; RejZwierz 142*.

Wyrażenie: »końska macé« = *kobyła (1)*: [*Bolesław kazał wodzić klacę okołó rynku i woźnemu wołać*] iż tá końłka macé ktora wřzędzie ku potrzebie łemną bywálá/ godnieyłza ielć tego złotogłowu *BielKron 348v*.

a. *O matce pszczól (2)* : *KochOdpr B4v*; Zołny záfię łákome wpufzczáią ozory Do oká vłowego/ iedzą y maciory. *KlonWor 45*.

[*Szereg*: »krol pszczelny albo maciora«: krol Płczelny albo Maciorá nie ma żędlá. *StryjKron 618 marg.*]

2. *Zestawienie*: »macé winna« [*poetyckie przekształcenie zestawienia »winna macica«*] (1) : Pokoy macé winną łpłodzil/ y wzdęte iągody Wyciřł/ łkad leie w czáfę Syn Oycu mořcz młody. *RybGęřli B2*.

Cf MATKA

AŻ